

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційну роботу
Чумакова Кирила Ігоровича на тему «Потенціал туристичної галузі
України: формування і розвиток», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук за спеціальністю
08.00.03 – економіка і управління національним господарством**

1. Актуальність теми дослідження

Поширення глобалізаційних процесів, висока рентабельність туристичного бізнесу, економічний вклад туризму у формування ВВП, його зростаюча роль у задоволенні культурних, пізнавальних потреб населення та формуванні позитивного іміджу країн еволюційно надає всі передумови для позиціювання туристичної галузі як стратегічно перспективної в системі національної економіки.

Інтенсивні зміни та сучасні виклики, пов'язані із появою різних видів кризових явищ в економічній та політичній системах глобалізованого світу потребують перегляду існуючих перспективних завдань з метою адаптації надзвичайно чутливої сфери туризму до виниклих катаклізмів. Відповідно туристична галузь України відчуває значні випробування та має реагувати на виникаючі виклики нестабільності. Це відповідно вказує на своєчасність та доцільність підкріплення державної політики регіональними ініціативами. Саме на регіональну владу покладаються надії щодо адаптації туристичної галузі до складної економічної ситуації за рахунок диверсифікації та розвитку стійкіших бізнес-моделей. Це обумовлює потребу перегляду методичних підходів оцінювання потенціалу туристичної галузі, удосконалення організаційно-економічного механізму управління змінами у її розвитку, коригування державної політики. У сукупності це обумовлює наукову актуальність дисертаційної роботи Чумакова К.І. та свідчать про її цінність для теорії та практики соціально-економічної політики в довготривалій перспективі.

Загальний напрям дисертаційної роботи відповідає спрямуванням розвитку туристичної сфери, визначених Деклараціями Всесвітньої туристичної організації ООН, нормативно-правовими та програмними документами Уряду України, зокрема «Стратегією сталого розвитку України на період до 2020 року» (Указ Президента України від 12.01.2015 №5), Законом України «Про туризм» (від 15.09.1995 № 324/95-ВР), «Стратегією розвитку туризму і курортів» (від 06.08.2008 № 1088-р), «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року» (від 06.08.2014 № 385), «Концепцією популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі» (від 11.10.2016 № 739-р).

В основу дисертаційної роботи покладені результати досліджень, які проведені автором відповідно планів науково-дослідних робіт Запорізької

Буд. № 595/05
09. 11. 2016
ДДМА

державної інженерної академії за темою «Формування механізмів становлення цивілізаційного розвитку сучасного соціуму у глобальному вимірі» (номер державної реєстрації 0111U010481, 2012-2016 рр.); Запорізького національного технічного університету за темою «Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети» (номер державної реєстрації 0111U000341, 2011-2012 рр.), частинами яких є методичні і практичні розробки дисертанта.

Загалом вищевказане засвідчує зв'язок обраного напрямку дослідження з сучасними загальнодержавними програмними документами у руслі пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України, визначених Кабінетом Міністрів на період до 2020 року, науково-дослідними напрацюваннями ВНЗ, де виконана робота.

2. Оцінка змісту дисертаційної роботи, ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень

Дисертаційна робота Чумакова К.І. складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків та викладена на 207 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 28 таблиці, 16 рисунків.

Зміст дисертаційної роботи відображає її основні положення відповідно до структурної побудови та логічної схеми викладення матеріалу, обсяг якого пропорційно розподілено між розділами.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і завдання роботи, вказано методи дослідження, представлено авторське бачення наукової новизни одержаних результатів, їх практичне значення, апробацію результатів дисертації та публікації, структуру роботи.

У розділі 1 «Теоретико-методичні основи формування і розвитку потенціалу туристичної галузі» автор на основі порівняння поглядів вчених на сутнісні характеристики поняття «потенціал» узагальнив три основних підходи, які можна ідентифікувати як ресурсний, факторний, структурний; визначився із теоретичною основою структуризації економічного потенціалу галузі як сукупності трудового, виробничого, фінансового, інноваційного та інформаційного потенціалів. Комплексність змістових вимірів потенціалу туристичної галузі забезпечується через поєднання ресурсно-територіального, конкурентоспроможності (суб'єктного), привабливості (маркетингового), економічного зрізів. Автор виправдано розглядає природу «економічного потенціалу» у взаємозв'язку із «потенціалом бізнесу» та «стратегією розвитку галузі», що визначило пріоритетний принцип відбору методичного підходу оцінювання економічного потенціалу туристичної галузі, орієнтованого на її ринкові можливості. Напрацювання в теоретичному плані логічно систематизовано в блок-схему «Послідовність етапів управління потенціалом туристичної галузі», що дозволило обґрунтувати концептуальні положення щодо підвищення дієвості управління процесом формування та розвитку потенціалом туристичної галузі та по суті визначає структурно-логічну схему подальшого дослідження.

У розділі 2 «Стан та проблеми використання потенціалу туристичної галузі України» розроблений методичний підхід до оцінки ресурсно-територіального та маркетингового потенціалу туристичної галузі слід визнати практично-орієнтованим по причині пріоритетності впливу цих системоутворюючих складових на рівень використання економічного потенціалу туристичної галузі в сучасних умовах. Проведено аналіз функціонування туристичної галузі на національному та регіональному рівнях, виявлено стримуючі фактори рівня використання потенціалу та апробовано запропонований методичний підхід на прикладі туристичних кластерів різних профілей.

У розділі 3 «Шляхи підвищення дієвості механізму управління потенціалом туристичної галузі України» розроблено механізм управління процесами формування і розвитку потенціалу туристичної галузі, при цьому передбачено песимістичний, інерційний та оптимістичний сценарії з конкретизацією інструментарію регулювання. Важливими для теорії і практики формування споживчої поведінки в сфері туристичних послуг є запропонований комплекс практичних заходів рефлексивного управління, що базуються на встановленні високого рівня залежності між часткою витрат на туризм та подорожі в сукупних грошових ресурсах домогосподарств та намірами до здійснення цих витрат. Представлено структурно-функціональну модель управління економічним потенціалом підприємств, що формують туристичну галузь національної економіки.

Наприкінці тексту дисертації представлено загальні висновки, які відображають найбільш вагомі наукові результати.

Список використаної літератури містить 199 найменувань.

Теоретичним підґрунтям дослідження Чумакова К.І. є праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених із концептуальних засад державного регулювання та розвитку туристичної галузі, нормативно-правові документи. При вирішенні завдань прикладного характеру автор спирався на статистичні дані Світового банку, Всесвітньої ради з туризму та подорожей, Всесвітньої туристичної організації, Державної служби статистики України, центральних та виконавчих органів управління в Україні, власні аналітичні розрахунки.

Для досягнення поставленої мети та вирішення поставлених у дисертації завдань використано системний і структурний підходи, методи - статистико-економічного аналізу, експертних оцінок, інтерв'ювання та аналізу ієрархій, структурної композиції та синтезу, сценаріїв та методи рефлексивного управління, логічного узагальнення, індукції та дедукції. Достовірність висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, базується на науковій методології і застосуванні сучасних прийомів проведення економічних досліджень.

Зважаючи на вищевикладене, поставлена мета дисертаційного дослідження, що полягає у поглибленні методичних та практичних рекомендацій щодо формування і розвитку потенціалу туристичної галузі

України як підсистеми національної економіки, досягнута. Отже, можна підсумувати, що використана дисертантом аргументація у теоретичному, методичному та прикладному аспектах дослідження загалом забезпечує наукову обґрунтованість розроблених положень, висновків і рекомендацій.

3. Наукова новизна і практична значущість отриманих результатів

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи та авторефератом, опублікованими науковими працями дає можливість погодитися з наступними положеннями, які винесені автором на захист на предмет наукової новизни і відображають його особистий внесок:

1. *Удосконалено* концептуальні положення щодо підвищення дієвості механізму управління процесом формування і розвитку потенціалу туристичної галузі, які поєднують ліберальні та патерналістські підходи до застосування інструментів державно-приватного партнерства і стратегічного програмування створення та розвитку складових потенціалу галузі з інформаційно-аналітичним та методичним забезпеченням діагностики потенціалу туристичної галузі, що дає змогу удосконалити структуру механізму та буде сприяти підвищенню адаптивності та гармонізації заходів державного та регіонального регулювання;

2. *Удосконалено* методичні положення оцінювання рівня сформованості та використання потенціалу туристичної галузі на основі поєднання кількісних та якісних показників, які характеризують окремі змістові виміри потенціалу туристичної галузі та повноту його реалізації, що дозволить використовувати результати оцінки для розробки як державної політики регулювання розвитку туристичної галузі, так і враховувати їх у регіональних програмах соціально-економічного розвитку;

3. *Удосконалено* механізм управління процесами формування і розвитку потенціалу туристичної галузі за рахунок поєднання аналітичних процедур обґрунтування змісту та цільових орієнтирів державних програм розвитку туристичної галузі з процедурами організаційного забезпечення взаємовідносин в системі державно-приватного партнерства щодо розвитку окремих складових потенціалу туристичної галузі, що спрямовано на підвищення рівня його використання та збільшення внеску туристичної галузі, здатної вносити вагомий вклад у формування валового внутрішнього продукту держави;

4. *Дістали подальшого розвитку* теоретичні положення економічної природи потенціалу туристичної галузі, зокрема, уточнено сутнісні характеристики потенціалу туристичної галузі з позиції чотирьох вимірів (ресурсно-територіального, суб'єктного, маркетингового та економічного) та запропоновано опис складових потенціалу туристичної галузі, що дозволить підвищити об'єктивність факторного аналізу та моніторингу рівня його використання, виявляти резерви підвищення ефективності функціонування

туристичної галузі;

5. *Дістали подальшого розвитку* методичні засади управління потенціалом туристичної галузі, які полягають у встановленні послідовності використання раціональних методів його формування, використання, оцінки та розвитку у відповідності до цільових орієнтирів реалізації соціально-економічної політики держави, що дозволить посилити дієвість регуляторних рішень на основі доступності до релевантної інформації та забезпечення організаційної взаємоузгодженості;

6. *Дістали подальшого розвитку* інституційне забезпечення державного регулювання функціонування туристичної галузі, який на відміну від існуючих напрацювань, розглядається в рамках сценарного підходу з використанням визначеної системи взаємозв'язків впливу на рівень використання потенціалу туристичної галузі та базуються на встановленні причинно-наслідкових зв'язків сприяючих та стримуючих факторів її розвитку, що дозволить забезпечити результативність антикризового управління засобами державного впливу;

7. *Дістали подальшого розвитку* комплекс практичних заходів рефлексивного управління поведінкою споживачів, які базуються на встановленні високого рівня залежності між часткою витрат на туризм та подорожі в сукупних грошових ресурсах домогосподарств та намірами до здійснення цих витрат, що сприятиме просуванню національного туристичного продукту за допомогою формування та реалізації адаптивної інформаційно-маркетингової програми соціально-орієнтованого змісту.

Отримані результати дослідження свідчать про притаманність дисертації ознак достовірності наукової новизни та у сукупності спрямовані на вирішення поставленого у роботі важливого науково-практичного завдання – поглиблення теоретичних положень та розробки методичних і науково-практичних рекомендацій щодо формування і розвитку потенціалу туристичної галузі України як підсистеми національної економіки.

Прикладне значення роботи підтверджується тим, що її результати, доведені до рівня практичних рекомендацій, були впроваджені в роботу Запорізької торгово-промислової палати, ТОВ «Розвиток Запоріжжя», ТОВ «Туристична фірма «Синдбад» та навчальний процес Запорізького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України.

Основні прикладні положення дисертаційної роботи можуть бути використані при розробці програмно-цільових документів щодо державного регулювання туризму в Україні, зокрема у діяльності Департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Ради туристичних міст і регіонів, Управління культури і туризму Запорізької обласної державної адміністрації.

4. Ідентичність змісту автореферату та дисертаційної роботи, повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях.

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації та має всі необхідні структурні складові. Порівняння змісту автореферату і основних положень дисертації свідчить про їх ідентичність.

Основні результати дисертації опубліковано у 9 наукових працях, із них 1 розділ у колективній монографії, 6 статей у фахових періодичних виданнях, 2 статті у журналі, що включений до міжнародних наукометричних баз; додатково відображають наукові результати дисертації – 5 праць апробаційного характеру. Загальний обсяг наукових праць, що належить автору, складає 5,0 ум.-друк. арк.

Таким чином, автором витримані чинні вимоги МОН України щодо кількості публікацій, відповідності опублікованих результатів тим, що містяться в дисертації і виносяться автором на захист, апробованості її основних положень.

5. Дискусійні положення та зауваження.

Наголошуючи на загальній позитивній оцінці, вважаю за доцільне і необхідне висловити зауваження та положення дискусійного характеру, обговорення яких покликане стимулювати наукову думку автора дисертації та учасників процедури її захисту на подальше продукування наукових положень щодо розвитку даного наукового напрямку:

1. У термінологічному аспекті немає однозначності щодо використання терміну «туристична галузь», оскільки в одному і тому ж контексті використовуються такі поняття, як «туристична сфера» (як приклад – с. 26), і «сфера туризму» (с. 29), і «туристична індустрія» (с. 34). Цієї неточності доцільно уникати в контексті повної визначеності позиції автора у термінологічному апараті, виходячи з формулювання теми роботи. Також неузгодженими є підходи щодо структури економічного потенціалу туристичної галузі в різних частинах роботи (с. 28-30, 88-122).

2. При здійсненні оцінки результативності використання потенціалу туристичної галузі (пп. 2.3) автор поряд із аналізом макроекономічного середовища виправдано звертає увагу на регіональний зріз, але при цьому обмежується даними окремих кластерів галузі, сконцентрованих в певних регіонах, та туристичних підприємств Запорізької області. Вважаємо, що дисертація значно виграла б, якби було здійснено також порівняльну характеристику з аналогічними показниками в середньому по Україні та інших регіонів.

3. При описі експертного опитування щодо визначення важливості видів ресурсів для розвитку туристичної галузі (с. 93) автор не наводить формалізовані дані, зокрема в якому році воно було проведено, скільки респондентів було опитано і т.д., тому не можна зробити висновок щодо його репрезентативності.

4. Дискусійною видається завершеність представленої структури механізму управління процесами формування і розвитку потенціалу

туристичної галузі, який подано у вигляді блок-схеми (с. 142). Вважаємо, що, як і для кожного механізму, доцільно було б подати також методи та інструменти, за допомогою яких він буде реалізовуватися.

5. При розгляді теоретичних засад управління потенціалом туристичної галузі (пп. 1.2) та розробці організаційно-методичного забезпечення удосконалення державного управління її функціонуванням (розділ 3), звужено розглянуто нормативно-законодавчу базу функціонування туристичної галузі та потреби її удосконалення, залишились слабо окресленими питання гармонізації національних стандартів у туристичній галузі з міжнародними та європейськими стандартами.

6. Цілком позитивно оцінюючи здійснене сценарне моделювання розвитку туристичної галузі, вважаємо, що з точки зору посилення практичної значимості отриманих результатів дисертанту слід було виокремити інструменти галузевого регулювання, які є пріоритетними в умовах кризи та на які можна впливати засобами державного регулювання. На жаль, автор не поглибив розпочаті напрацювання щодо розгляду доцільної в сучасних умовах антикризової складової державного регулювання.

7. При виокремленні набору інструментів впливу на розвиток потенціалу туристичної галузі України для кожного зі сценаріїв: песимістичного, інерційного та оптимістичного, – доцільно було б визначити джерела фінансування їх реалізації та оцінити прогностичні значення основних макроекономічних показників, проаналізованих у другому розділі роботи (внесок галузі у ВВП, зайнятість та ін.).

8. У тексті роботи мають місце окремі неточності та стилістичні похибки, описки, деякі повтори.

Вважаю, що висловлені зауваження та вказані дискусійні положення не знижують загальної науково-теоретичної та практичної значимості, обґрунтованості і достовірності основних положень дисертації та не впливають на рівень наукової новизни, відповідно не змінюють суті і головних висновків дослідження Чумакова К.І.

6. Загальна оцінка роботи та її відповідність встановленим вимогам.

Дисертаційна робота Чумакова Кирила Ігоревича на тему «Потенціал туристичної галузі України: формування і розвиток» є завершеним актуальним науковим дослідженням, виконаним самостійно автором дисертації. Автором здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано розв'язання важливого наукового завдання, спрямованого на поглиблення теоретичних, методичних та прикладних положень щодо формування та розвитку потенціалу туристичної галузі як підсистеми національної економіки.

Науковий рівень виконаного дослідження та зміст роботи свідчать про добру обізнаність автора щодо предмета дослідження, володіння методичним інструментарієм, вміння надати критичну оцінку значному масиву наукової інформації.

Тема дисертації та її зміст загалом відповідає спеціальності 08.00.03 — економіка та управління національним господарством, за якою дисертацію представлено до захисту. Оформлення результатів дослідження відповідає Держстандарту, а викладених положень та висновків дослідження - нормам наукового стилю.

Отже, на підставі всього вищезазначеного вважаю, дисертаційна робота Чумакова Кирила Ігоревича «Потенціал туристичної галузі України: формування і розвиток» за якістю дослідження, рівнем наукової новизни одержаних результатів і їхньою практичною цінністю відповідає нормативним вимогам пп. 9, 11, 12, 13,14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями згідно Постанови від 19 серпня 2015 р. №656), а автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент -

професор кафедри економіки
Національного авіаційного університету
Міністерства освіти і науки України (м. Київ),
доктор економічних наук, професор

Уш Н.В. Ушенко

Підпис гр.

Ушенко Н.

з а с в і д ч у ю

Вчений секретар

національного авіаційного університету

Г. Єнчева